

RÁJ MILCŮ? NIŽŠÍ ŠLECHTA NA DVOŘE VÁCLAVA IV.

Robert NOVOTNÝ

„Podívejme se na tohoto mladíka znamenitě nadaného a bohužel prokážeme, že veliká zkáza a počátek útrap vzešel celému království i jemu pro ničemnou společnost. Neboť tomuto mladičkému králi přidružili někteří šlechticové zemští své mladší syny, kteří v ničemném styku sváděli poddajnou mysl mladého krále k mnohým nedovoleným věcem. Neboť bujný věk mladičkého krále počal s bujnými duchy bujněti, píti víno až do opilství, trávití beze spánku noci při pitkách, věnovati se hodům a oddávati se špatným mravům a zvráceným zvykům...“¹

Ačkoli citovaná charakteristika vystihuje soudobý a zčásti i dnešní pohled na českého krále Václava IV., nebyla adresovaná jemu, nýbrž vznikla několik desítek let před jeho narozením. Pochází z pera Petra Žitavského a oním svedeným králem byl Lucemburkův jmenovec, poslední přemyslovský panovník na českém trůně Václav III. Ani náhled zbraslavského opata ovšem nebyl zcela původní, nýbrž našel inspiraci v biblickém příběhu o Roboamovi. Starozákonní král se měl radit se starci, kteří byli ve službách jeho otce Šalamouna, dokud ještě žil. Poté *„však nedbal rady starců, kterou mu dávali, a radil se s mladíky, kteří s ním vyrostli a teď byli v jeho službách“* (1 Kr 12,6–8). Protiklad moudrého krále Šalamouna a jeho špatně vládnoucího syna Roboama získával v Žitavského podání svůj symbolický význam při srovnání Václava II. a Václava III.

Hlubší aktualizace se starozákonnímu příběhu o Roboamovi dostalo za vlády Václava IV. Obraz panování jeho otce Karla IV., jenž v neutěšené době získával postupně mytické rysy zlatého věku, vybízel k užití motivu moudrého krále–otce a nehodného krále–syna.² Kronikáři poté přisuzovali svým hrdinům charakteristiky, jež vycházely z biblických předloh a se skutečností mohly, nicméně také nemusely

¹ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, Fontes rerum Bohemicarum IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 107. Citováno podle překladu *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae regiae*, František Heřmanský – Rudolf Mertlík (edd.), Praha 1976², s. 148.

² Tato tendence se projevuje zejména v díle Ludolfa Zaháňského. Franz MACHILEK, *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus*, München 1967, s. 137–146; Petr ČORNEJ, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Praha–Litomyšl 2003², s. 80–83.

mít mnoho společného. Negativní vliv králových rádců na panování Václava IV. se tak záhy stal jedním ze základních motivů popisu vlády lucemburského krále. K tomuto pojetí, živenému církevními kruhy a vlivnou částí vyšší šlechty, nevznikl žádný protějšek, neboť oficiální dvorská historiografie neexistovala.

Václav ostatně ani necítil potřebu vlastní kroky obhajovat či vytvářet do budoucnosti svůj pozitivní obraz. Zafixovala se tak poměrně ucelená představa, jež převládla nejen v době Václava či bezprostředně následující, ale i v moderní historiografii. Možná též proto, že byla přijatelná pro všechny. Zatímco strana k Václavovi smířlivější mohla negativa jeho vlády přisuzovat právě špatnému vlivu rádců (zcela v intencích rozšířeného topos o dobrém vládcí a zlých rádcích), pro Lucemburkovy odpůrce výběr špatných rádců jen zapadal do celkového obrazu neschopného panovníka: jednou z nejdůležitějších kompetencí vládce bylo umění obklopit se vhodnými osobami.

Obraz vlády Václava IV. tak získal v českém dějepisectví poměrně stabilní podobu. Zpočátku si král vedl dobře, mimo jiné díky tomu, že na jeho dvoře zůstala celá řada zkušených hodnostářů z doby panování jeho otce. Ti však Václava postupně opouštěli, ať již přirozenou biologickou cestou či z důvodu nespokojenosti se způsobem jeho vlády. Uprázdňovaná místa zaplňovali lidé nižšího původu, jejichž politické zkušenosti a schopnosti byly nepřímou úměrou jejich touze po majetkovém i sociálním vzestupu. Ti krále odváděli od vladařských povinností, které se ze strany Václava začaly omezovat na sice energické, ovšem pouze občasně a nekoncepční zásahy do domácí i zahraniční politiky.

Podobně ustálený obraz Václavovy vlády podává dějepisectví orientované na říšské dějiny. Zakladatelská monografie Theodora Lindnera nastínila kontury, ze kterých čerpají německé práce dodnes.³ Veskrze negativní obraz Václavova dvora stvrdila disertace jeho žáka Rudolfa Helmkeho o králových oblíbencích⁴ a byť jisté korekce přinesly studie Helmuta Weigela,⁵ nové interpretační možnosti naznačila až biografická črta o Bořivojovi ze Svinař z pera Petera Hilsche, mimo jiné reflexí termínů s morálně odsuzujícím podtextem a snahou zacházet s nimi obezřetně.⁶ Mezi

³ Theodor LINDNER, *Geschichte des Deutschen Reiches unter König Wenzel I–II*, Braunschweig 1875–1880.

⁴ Rudolf HELMKE, *König Wenzel und seine böhmischen Günstlinge im Reiche*, Halle–Wittenberg 1913.

⁵ Helmut WEIGEL, *Männer um König Wenzel. Das Problem der Reichspolitik 1379–1384*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 5, 1942, s. 112–177; TÝŽ, *König Wenzels persönliche Politik. Reich und Hausmacht 1384–1389*, *DA* 7, 1944, s. 133–199.

⁶ Peter HILSCH, *Bořivoj von Swinaře als Landvogt im Elsaß. Zur königlichen Politik Wenzels gegenüber Straßburg und der elsässischen Landvogtei*, *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte* 40, 1981, s. 436–451.

takovéto pojmy patří *Günstling*, jehož užití v souvislosti s Václavovým dvorem podnětně rozebral Peter Moraw.⁷

Pozoruhodný pokus o očištění Václavovy osobnosti podnikla Petra Roschek, která sledovala vznik negativního obrazu římského a českého krále.⁸ Důsledná excerpce říšských pramenů ukázala, že se vznikající legenda poměrně záhy rozšířila a žila vlastním životem, přičemž některé motivy jako srovnání s Neronem přecházely rychle z jednoho líčení do druhého. Nicméně snaha autorky vykreslit Václava jako nevinou obět této černé legendy poněkud zastírá skutečnost, že král svou činností – nebo spíše nečinností – ke vzniku pověsti sám nepřímo přispíval. Můžeme sice chápat panovníkovu rezignaci na římskou jízdu či delegování pravomocí v říšských záležitostech jako modernizační prvek, jímž Václav předběhl svoji dobu, spíše však tento výklad zůstane z nouze ctností.⁹

Intenzivní výzkum na poli dvorské problematiky, probíhající v posledních desetiletích, přinesl celou řadu poznatků, díky kterým lze nahlédnout na Václavův dvůr z širšího srovnávacího zřetele. Máme k dispozici celou řadu studií sledujících jednotlivé dvory včetně sociální struktury, v jejichž kontextu je možné posoudit zdůrazňovanou abnormalitu Václavova vládního aparátu. Kupředu postoupil rovněž výzkum role nejbližších rádců jednotlivých panovníků, díky čemuž lze zkoumat jejich úlohu bez zbytečné stigmatizace, kterou byly tyto osoby stíženy díky nekritickému přijímání svědectví nepřátelské publicistiky. Inspirativní se na tomto poli jeví součinnost s raně novověkým badáním, které nejvlivnější osobnosti vnímá jako přirozenou součást dvorského vládního mechanismu a jejich působení hodnotí bez předsudků a emocí.¹⁰ Podnětné srovnání se rovněž nabízí při sledování kariérního vzestupu, vytváření negativního obrazu a konečně častého pádu panovníkových oblíbenců, neboť principy zde byly podobné nezávisle na epochách, které konvenčně nazýváme středověkem či raným novověkem. Snahou o důslednější propojení obou sledovaných

⁷ Peter MORAW, *König Wenzels (1378–1419) Hof, eine Günstlingswirtschaft?*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Residenzenforschung 17, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (Hg.), Ostfildern 2004, s. 163–175.

⁸ Petra ROSCHEK, *König Wenzel IV. – Opfer einer schwarzen Legende und ihrer Strahlkraft*, in: *Regionen Europas – Europa der Regionen. Festschrift für Kurt-Ulrich Jäschke zum 65. Geburtstag*, Peter Thorau – Sabine Pentz – Rüdiger Fuchs (Hg.), Köln 2003, s. 207–229.

⁹ Tamtéž, s. 226–227. Petra Roschek zde ovšem navazuje na úvahy Petera MORAWA, *Landesgeschichte und Reichsgeschichte im 14. Jahrhundert*, *Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte* 3, 1977, s. 189–190.

¹⁰ *Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der frühen Neuzeit*, *Zeitschrift für historische Forschung*, Beiheft 32, Michael Kaiser – Andreas Pečar (Hg.), Berlin 2003; *The World of the Favourite*, John Huxtable Elliott – Laurence W. B. Brockliss (edd.), New Haven–London 1999. V případě této práce ale nelze přitakat tvrzení, že postava favorita je charakteristická až pro období po 1550.

období vyniká zejména sborník *Der Fall des Günstlings*, který je dosud nejdůkladnějším zpracováním problematiky oblíbenců na panovnických dvorech.¹¹

Výsledky pokročilého zahraničního studia jsou jedním z předpokladů nového zhodnocení role nižší šlechty na dvoře Václava IV., tím druhým je pochopitelně vydávání pramenného materiálu a domácí výzkum na tomto poli. Ediční zpřístupnění materiálu v dvou klíčových řadách, *Regesta imperii* a *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV*, je bohužel stále ještě v počátcích, což systematický výzkum ztěžuje, či spíše činí zatím nemožným. Nicméně dlouholeté výzkumy Ivana Hlaváčka osvětlily různé stránky problematiky natolik důkladně, že Václavův mocensko–správní aparát patří ve srovnání s ostatními dvory pozdněstředověkých římských panovníků mezi nejlépe probádané.¹² Ve zpracování seznamů relátorů a radů, které jsou pro zde sledované téma nejzajímavější, šlo o průkopnickou práci tohoto druhu.¹³ Byť se metodická východiska výzkumu jednotlivých dvorů podstatně odlišují, v otázce sociální struktury nabízejí užitečné srovnání, jež se pokusím nastínit v druhé části studie. V části první bude pozornost zaměřena na analýzu pojmu milec a jeho vnímání v domácím dějepisectví.

* * *

Fungování mocenských struktur a činnost nižší šlechty na Václavově dvoře jsou v české historiografii nedílně spojeny s pojmem milec. Jde o termín rozšířený i v dalších jazycích (něm. *Günstling*, fr. *mignon*, angl. s méně pejorativním nádechem *favorite*), nicméně ukazuje se stále zřetelněji, že jako analytická kategorie pro popis dvora velkou vypovídací hodnotu nemá. Pokud je vztah milce a panovníka charakterizován pojmem přízeň (to je čitelné např. v etymologii německého *Günstling*, odvozeného od *Gunst* – přízeň),¹⁴ potom jsou všichni dvořané v obecném smyslu milci – nepřízeň panovníka od dvora vylučovala.¹⁵ Další problém tohoto pojmu spočívá

¹¹ Viz sborník citovaný v poznámce 7.

¹² Soupis jeho prací k problematice Václavova dvora: Ivan HLAVÁČEK, *K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě*, Praha 1991, s. 125–127. Nověji též in: *Der Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte. 1951–2001. Die Mitglieder und ihr Werk. Eine bio–bibliographische Dokumentation*, Jürgen Petersohn (Hg.), Stuttgart 2001, s. 185–197.

¹³ Tak Peter MORAW, *Beamtenum und Rat König Ruprechts*, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 116, 1968, s. 79.

¹⁴ K pojmu přízně srovnej zejména Jan HIRSCHBIEGEL, *Zur theoretischen Konstruktion der Figur des Günstlings*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, *Residenzenforschung* 17, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (Hg.), Ostfildern 2004, s. 23–39.

¹⁵ P. MORAW, *König Wenzels (1378–1419) Hof*, s. 165.

ve skutečnosti, že ho užívají vždy kritikové milců a má proto pejorativní odstín. Oprávněnost sociálního či majetkového vzestupu je tak zpochybňována s poukazem, že byl dosažen jen díky přízni krále. Přízeň je samozřejmě důležitá, nicméně těžko může sloužit jako klíč k rozdělování dvořanů na milce a ostatní. Každý, kdo na dvůr vstupuje, si od tohoto kroku a od blízkosti ke králi slibuje nějaký užitek, a každý se své postavení snaží také co nejlépe zhodnotit. Úplně stejné chování může historik nazývat buď bezohledným arivismem, pokud jde o milce, anebo šikovnou hospodářskou politikou, pokud má jméno dotyčného v historickém povědomí dobrý zvuk. Problematickou je na pojmu milec konečně i skutečnost, že nemá charakterizovat jen určité osoby či okruh osob, ale supluje výkladový rámec, v němž je interpretace problematické role krále nahrazena schématem špatných rádců.

Je zajímavé, že staročeské lexikum patrně označení milec neznalo. Odhlédneme-li od pojmu *milik* ve smyslu milenec či milovník,¹⁶ jediná relevantní zmínka v kartotéce Staročeského slovníku uvádí *milcův kámen*; z této jednotliviny ovšem nelze vyvozovat další závěry. Je pravděpodobné, že termín milec jako označení králova důvěrníka uvedl do literatury poprvé František Palacký, jenž jím přeložil latinské *gratiani regis*.¹⁷ Patrně se opíral o slova Jana Náze při druhém slyšení Jana Husa v Kostnici, která zaznamenal Petr z Mladoňovic.¹⁸ Palacký ve svém výkladu připojil i poněkud nadsazenou poznámku, že královi milci byli „*považováni až i za zvláštní stav čili třídu obyvatelstva Českého*“. Je otázkou, nakolik byl zakladatel moderní české historiografie ovlivněn ovzduším romantismu, jež mu velelo dramatičovat děj; vytvoření všemocné kamarily kolem nešťastné osobnosti požadavkům žánru rozhodně odpovídalo. Stejně tak nejasné zůstává, nakolik se v Palackého výkladu odrazil dobový nacionálně–politický program. Paralela mezi vyšší šlechtou 19. století coby nositele českého státního práva a vyšší šlechtou konce 14. století, hájící starobylé výsady proti panovníkovi a jeho věrným, se nabízí.¹⁹ Ať již se však do Palackého konceptu promítlo dobové ovzduší jakkoliv, jím nastíněné pojetí úlohy milců na dvoře Václava se stalo v následných výkladech naprosto převažujícím.

Nedílnou součástí těchto pojednání je charakteristika, že se král obklopoval lidmi nižšího původu typu Zikmunda Hulera, Jíry z Roztok či Jana Čůcha ze Zásady (v personálním výčtu těchto postav dochází v jednotlivých pracích k drobným obmě-

¹⁶ Jan GEBAUER, *Slovník staročeský II (K–N)*, Praha 1970², s. 360.

¹⁷ František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě II*, Praha 1875, s. 376, 394 a 409.

¹⁸ „*Et sciatis, reverendi patres, quod dominus rex Boemie nunquam favebat eis nec favet, sed illi sui gratiani faciunt totum*“, FRB VIII, Václav Novotný (ed.), Praha 1932, s. 80. Dalším latinským označením pro královy oblíbence mohl být pojem *amator*, k tomu *Bericht über die Erste Gefangennehmung König Wenzels 1394*, in: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XII*, Vincenz Brandl (ed.), Brünn 1890, č. 228, s. 220.

¹⁹ Jako hlavní uvádí tyto důvody P. MORAW, *König Wenzels (1378–1419) Hof*, s. 169–170.

nám). Z několika postav, které mají nejhorší pověst, byl vytvořen jakýsi *typus*, jenž ji automaticky přenáší i na další dvořany z řad nižší šlechty. Tento přístup pohled na Václavův dvůr poněkud zkresluje. Proč nikde není napsáno, že se král obklopoval lidmi nižšího původu typu Bořivoje ze Svinař, Jana z Mühlheimu či Petra Zmrzlíka ze Svojšína? Odpověď je jednoduchá: Neboť nemají, alespoň v českém prostředí, špatnou pověst a nezapadají tak do konceptu, jehož základní kontury ostatně byly nastíněny již v závěru 14. století.

Právě jednoznačnost pramenných svědectví, která se navzájem shodují a doplňují, vytváří zdánlivě věrohodný obraz Václavova nejbližšího okolí. Přes toto souznění je však třeba brát v potaz, že – ostatně jako naprostá většina dokladů o oblíbencích – pochází z nepřátelského tábora. Zdrojů je přitom několik. Na jedné straně část zemské nobility, která při formování dvorských mocenských struktur přišla zkrátka a královi oblíbenci pro ni logicky představují konkurenci. A protože se v chápání vyšší šlechty stavovská kvalita rovnala kvalitě politické, poukaz na osoby nízkého původu získal povahu argumentu jejich nedostatečné kvalifikace při výkonu vládních úkolů, což mohla, ale zároveň nemusela být pravda. Podobné výtky ovšem nalezneme u celé řady středověkých panovníků – římského krále Jindřicha IV., burgundského vévody Filipa Dobrého, francouzského krále Ludvíka XI., z domácího prostředí pak u knížete Soběslava II. Ačkoli byl výběr osob nižšího původu někdy projevem vlastní slabosti, jako např. u anglického krále Eduarda II., často se za tímto postojem skrývá snaha o rozšíření panovnické moci, tedy o větší nezávislost na dosavadní politické elitě.

V kritice osob pohybujících se v nejbližším králově okolí byly s panskou opozicí zajedno i církevní kruhy. K napjatým vztahům přispěl zejména konflikt mezi Václavem a arcibiskupem Janem z Jenštejna, který ve svém žalobním spise *Acta in curia Romana* zmiňuje rovněž prohřešky králových oblíbenců, ať již Zikmunda Hulera či Jana Čůcha ze Zásady.²⁰ To však nebyl jediný zdroj, z něhož plynula nevraživost církve vůči Václavovu okolí. V okruhu nejbližších králových důvěrníků se zformovala skupina příznivců rodícího se reformního hnutí, kterému dokázala svým mocenským vlivem vytvořit zázemí. Právě vůči těmto rádcům se obraceli katoličtí duchovní, neboť v nich – patrně právem – spatřovali důležité prostředníky při šíření husitských myšlenek.²¹

Obraz vytvořený ve středověku a převzatý kritickým dějepisectvím je již natolik zažitý, že historikové hledají stopy vztahu mezi Václavem a jeho oblíbenci i v pramenech, které o něm žádné svědectví nevydávají. V tomto duchu interpretoval

²⁰ Jan ZÍTEK, *Ke sporu Jana z Jenštejna s Václavem IV.*, Časopis katolického duchovenstva 50, 1909, s. 215, 326.

²¹ Miloslav POLÍVKA, *Šlechta a reformátoři (Ke vzájemným vztahům české šlechty a ideologů husitství před rokem 1419)*, Mediaevalia Historica Bohemica 1, 1991, s. 231–255.

Alfred Thomas staročeské rytířské romány *Tandariáš a Floribella* či *Tristram a Izolda*, jejichž hrdinové se v příběhu těší prominentnímu postavení na úkor postav králů. Tento nepoměr má být zrcadlem české společnosti poslední čtvrtiny 14. století, „kdy královská moc zaznamenávala určitý ústup a na vzestupu byl naopak vliv nižší šlechty a patriciátu“.²² Ve skutečnosti nejde o odraz dění doby Václavovy, ale o dodržení principů výstavby děje rytířských románů. Bezchybné a nedotknutelné postavě krále schází konfliktní potenciál, a tudíž je pro narativ nezajímavá. Panovníkova pasivita v textu nereflektuje jeho skutečnou pasivitu, nýbrž se podřizuje pravidlům literárního žánru. Král je představitelem jiného typu moci, který není pro výstavbu děje vhodný; nositelem akce mohou být jen postavy z nižších společenských pater.²³

Ačkoli představa o Václavově nejbližším okolí vychází z evidentně jednostranných výpovědí, absence svědectví opačných nedává historikům na vybranou a nutí je ve větší či menší míře přijímat hlasy kritiků. To je zřejmé zejména v případě úlohy králových blízkých ve sporu s arcibiskupem. Byť si jsou badatelé vědomi tendenčnosti Jenštejnova žalobního spisu, většinu sporných bodů nelze ověřit a přijmout tak jím vyprávěný příběh jako celek představuje nejsnadnější řešení. Důvěryhodnost podobných nařčení je přitom nutné přijímat s nejvyšší obezřetností, jak ukazují paralely z dalších panovnických dvorů.²⁴ Pokud však kritické hlasy mluví o vládě oblíbenců (ve smyslu jejich vlastního prospěchu), ve skutečnosti mohlo jít o vládu skrze oblíbence a ve prospěch panovníka.²⁵

Jako poměrně ustálený se jeví katalog výtek, jež směřovaly vůči královým oblíbencům. Obecně lze říci, že jejich charakter je podobný bez ohledu na zemi či období vzniku, a není bez zajímavosti, že např. opozice vůči Jiřímu z Poděbrad vytvářela svůj program na základě dokumentů pocházejících z odboje proti Václavovi. V zásadě lze výtky rozdělit do čtyř hlavních skupin. Na prvním místě stojí špatné rady králi, jež následuje zneužívání svěřených úřadů; třetí skupinou je svévolný výklad práva a konečně čtvrtou finanční obohacování.²⁶ Všechny zmíněné prohřešky

²² Alfred THOMAS, *Čechy královny Anny. Česká literatura a společnost v letech 1310–1420*, Brno 2005, s. 184.

²³ Opírám se zde o interpretaci Otakara SLANAŘE, *Možnosti a hranice mimetické interpretace na příkladu postav ve středověké rytířské epice*, Česká literatura (v tisku).

²⁴ Arnd REITEMEIER, *Günstlinge und ihre Wahrnehmung am englischen Hof des 14. Jahrhunderts*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Residenzenforschung 17, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (Hg.), Ostfildern 2004, s. 203.

²⁵ Werner PARAVICINI, *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Residenzenforschung 17, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (Hg.), Ostfildern 2004, s. 18.

²⁶ A. REITEMEIER, *Günstlinge*, s. 197–203.

nalezneme u oblíbenců Václava IV., nejjasněji vyjádřené asi autorem alegorické skladby *Nová rada*, ale pochopitelně i v celé řadě dalších svědectví.

Terčem všeobecné kritiky byl zejména dlouholetý podkomoří Zikmund Huler, původně pražský patricij zakoupený na venkově. Právě jeho postava může ukázat dvojznačnost morálních odsudků, kterými je dodnes zahrnován. Bezohledné kořistnictví, jež je mu vytýkáno, ve skutečnosti nemuselo být ničím více než důslednou snahou o vymáhání panovnického regálu, čímž si pochopitelně zjednával všeobecnou nenávist. Hlasy, že se sám Huler při této činnosti obohacoval, jsou nepochybně pravdivé, ovšem situaci nelze nahlížet dnešními měřítky. Zatímco v současné době je u státních úředníků fixní vyplácená odměna – alespoň teoreticky – jediným zdrojem příjmu, fungování středověkých úřadů se zakládalo na jiných principech. Jejich držitelé často nebyli honorováni a svoji odměnu si strhávali z prostředků získaných pro komorní pokladnu. Že od výkonu závisel jejich zisk je stejně tak zřejmé, jako že rostoucí bohatství vzbuzovalo závist. Posuzován by však Huler měl být nejen podle mínění jeho nepřátel, ale především na základě kritické analýzy fungování jemu svěřeného úřadu; jak zjistil Rostislav Nový, „*nejpokročilejší míru administrativní organizovanosti vykazoval v předhusitském období úřad podkomořský, a to od doby, kdy byl řízen Zikmundem Hulerem (1387–1405)*“.²⁷

Zikmund Huler byl nakonec jedinou osobností Václavova dvora, již potkal osud pro kariérní postup a pád „milce“ charakteristický, tzn. proces a odsouzení. Většinou je chápán jako spravedlivý trest za všechny spáchané prohřešky. Nicméně již současníci si byli vědomi problematičnosti Hulerova odsouzení a jako hlavní důvod uvádějí spíše intriky než skutečnou vinu mocného podkomořího.²⁸ Avšak i kdyby byl odsouzen právem a nikoli jako „oběť politické a justiční vraždy“,²⁹ kryl svými činy panovníka a není nepravděpodobné, že král ve snaze uchovat si svoji pověst Hulera jednoduše obětoval. Tímto krokem si ostatně uvolnil ruce pro vyjednávání s panskou opozicí, v jejichž kruzích osobnost podkomořího vzbuzovala nenávist.

Rysy podobné Hulerově osudu vykazuje rovněž kariéra Bořivoje ze Svinař. I on byl důsledným zastáncem a spolutvůrcem Václavovy politiky a podobně jako Huler nebyl na teritoriu, kde vykonával králem delegovanou pravomoc, příliš oblíben. Stejně jako Huler důsledně vymáhal panovnická prerogativa, především ve finanční oblasti, přičemž nemálo z obdržených prostředků sloužilo k jeho osobnímu obohacení. Nicméně obraz jeho působení je v domácí historiografii vykreslen mnohem

²⁷ Rostislav NOVÝ, *Komorní důchod za krále Václava IV*, in: *Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc., Miloslav Polívka – Michal Svatoš (edd.)*, Praha 1992, s. 336.

²⁸ Srovnej svědectví Jana z Posilge, in: *Scriptores rerum Prussicarum III*, Theodor Hirsch (ed.), Leipzig 1866, s. 280.

²⁹ Tak František Michálek BARTOŠ, *České dějiny II/6. Čechy v době Husově 1378–1415*, Praha 1947, s. 213.

příznivěji, neboť Bořivoj je chápán jako zastánce českých zájmů v říšské politice. Do vnitropolitických záležitostí patrně příliš nepromlouval, což ho ušetřilo útoků jak soudobých kritiků Václava, tak i pozdějšího domácího dějepisce.³⁰

Ošidnost paušálních tvrzení hodnotících nepříznivě roli nižší šlechty na dvoře Václava IV. se ukazuje na příkladu vyšehradské manské soustavy.³¹ Zde působící dvořané, jejichž statut se zakládal na přízni krále a jeho obdarováních, mohou být vnímání v podobném světle jako jiní královi oblíbenci. Podle všeho by právě s panovníkem jejich pozice stála i padala. S Václavovou smrtí ovšem dochází k opačnému procesu, než jaký by se dal předpokládat. Stačí zmínit jména jako Jan Žižka z Trocnova, Mikuláš z Husí, Jan Roháč z Dubé, Jan Řitka z Bezdědic, Jan ze Smiřic či Bernart z Valečova, kteří byli královskými služebníky příslušejícími k Vyšehradu a především až po panovníkově skonu prokázali své politické schopnosti.³² A byť k jejich pozdější kariéře přispěla blízkost k centru a vybudovaná síť kontaktů, je zřejmé, že Václav ve svých službách dokázal soustředit politickou elitu nižší šlechty a nikoli jen bezohledné arivisty.

* * *

Pokud byla problematika nižší šlechty na dvoře Václava IV. v první části studie sledována z pohledu „kvalitativního“, cenná zjištění může přinést i přístup „kvantitativní“. Důraz na několik jedinců, jejichž jména jsou neustále opakována, vytváří zkreslený dojem, že za těmito uměle vytvořenými *typy* se skrývají desítky dalších mocných příslušníků nižší nobility – a naopak, že vyšší šlechta byla z mocenských struktur vyřazena. Bližší pohled na sociální strukturu Václavova dvora ovšem ukazuje, že zde pozice nižší šlechty zdaleka nebyla tak dominantní, ba ani většinová. Největší podíl náležel šlechtě vyšší, což může vypadat jako paradox, když právě z řad panstva vycházela nejostřejší kritika vůči sociálnímu zázemí panovníka. Vysvětlení tkví ve složení vyšší šlechty, která se přes svoji zdánlivou jednotu dále vnitřně členila. Toto dělení získávalo viditelné projevy zejména v dobách domácí války, jako v případě bojů po nástupu Jana Lucemburského. Ačkoli se rozložení sil

³⁰ K postavě Bořivoje ze Svinař nověji Ivan HLAVÁČEK, *Bořivoj von Svinaře*, *Fränkische Lebensbilder* 6, Würzburg 1975, s. 77–91; P. HILSCH, *Bořivoj von Svinaře*; Vladimír RŮŽEK, *Družina Bořivoje ze Svinař ve službách Václava IV.*, *Minulostí západočeského kraje* 25, 1989, s. 57–90. Autor poslední studie dokázal, že přes nižší sociální statut Bořivoj udržoval vysoký reprezentační standard.

³¹ K poslání vyšehradské manské soustavy Miloslav POLÍVKA, *A Contribution to the Problem of Property Differentiation of the Lesser Nobility in the Pre-Hussite Period in Bohemia*, *Hospodářské dějiny* 2, 1978, s. 338, 348.

³² Roli vyšehradské manské soustavy jako působiště řady pozdějších husitských osobností zdůraznil Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české V*, Praha–Litomyšl 2000, s. 138.

v podobných konfliktech může zdát nahodilou konstelací, seskupování vycházelo z dlouhodobých mocensko–příbuzenských vazeb. Výzkum této problematiky je teprve v počátcích, nicméně první pozoruhodný výsledek nabízí příklad Zelenohorské jednoty. Rodové vazby jejích signatářů vykazují dlouhodobou kontinuitu a naznačují, že dělení vyšší šlechty mohlo mít hlubší kořeny, než jaké nám na první pohled odhaluje aktuální rozložení mocenských sil.³³ S tímto vědomím je třeba vnímat i účast vyšší šlechty na Václavově dvoře, která nebyla marginální ani svým počtem, ani významem.

Při analýze sociálního složení Václavova vládního aparátu je možné vycházet ze spolehlivého seznamu relátorů a radů, kteří byli skutečnými vykonavateli politické moci.³⁴ Pro potřeby srovnání bude prospěšné vzít na jedné straně celou tuto skupinu s vědomím, že mezi jednotlivými osobami existovaly propastné rozdíly co do počtu relací i reálného postavení. Takto je na Václavově dvoře doloženo celkem 160 relátorů a radů. U sedmi se mi nepodařilo sociální původ zjistit, 46 se řadí k duchovenstvu. Pro naše téma je zajímavých zbývajících 108. Sedm bylo měšťanského původu, mezi nižší šlechtu lze začlenit 32 osob. U dalších čtyř osob nelze spolehlivě určit, zda patřily mezi nižší či vyšší šlechtu; vedle čtyř členů panovnické dynastie patří zbylých 61 osob k vyšší šlechtě (do tohoto čísla zahrnuji i říšskou vyšší šlechtu).

Vedle celkového přehledu je užitečné vymezit si i užší skupinu, abychom zredukovali nebezpečí větších zkreslení, která by vznikla započtením osob vyskytujících se náhodně či pouze v jednotlivinách. Kritériem zde bude relátorská činnost doložená alespoň po dva roky.³⁵ Z celkem 56 takto vybraných osob patřilo osm k duchovenstvu a čtyři k městskému stavu. Mezi šlechtice lze zařadit 41 osob, přičemž 15 náleželo k nižší šlechtě a 26 k nobilitě vyšší. Zbylé tři osoby byly členy panovnické dynastie. Proporcčně tedy i užší okruh mocensky významných postav v králově okolí vykazuje sociální strukturu jako skupina širší. A byť mluva čísel může mocenské rozvržení na Václavově dvoře postihnout jen v určitých aspektech, přes možná zkreslení zaujme značný podíl vyšší šlechty oproti nobilitě nižší, a to jak při celkovém součtu, tak i při užším výběru. Užitečná jsou tato čísla ale především ve srovnání s ostatními panovnickými dvory. Nepůjde o žádnou komparaci se statistickými ambicemi, neboť takovému postupu brání rozdílné metodologické zakotvení

³³ Ivana ČERNÁ, *Příbuzenské vztahy členů Zelenohorské jednoty*, nepublikovaná diplomová práce, Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedf UK, Praha 2006.

³⁴ Vycházím ze soupisů, jež sestavil Ivan HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419*, Schriften der MGH 23, Stuttgart 1970, s. 456–482. Doplnky přinesl TÝŽ, *K organizaci*, s. 121–122. Ivan Hlaváček navázal na seznam F. M. BARTOŠE, *Čechy v době Husově*, s. 460–474.

³⁵ Uvedené kritérium bylo zvoleno z toho důvodu, že celkové počty relací nejsou k dispozici – pouze rozvržení v jednotlivých letech. Srovnej tabelární zpracování I. HLAVÁČKA, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen*, s. 473–476.

jednotlivých studií i způsob publikování výsledků. Navíc by ne vždy šlo o srovnávání srovnatelného, neboť jednotlivé dvory měly různou přitažlivost pro příslušníky nobility. Zároveň teritoria, jež spravovaly, byla odlišná svou sociální strukturou, což se logicky promítalo i do sociálního složení dvora. Nicméně již jen položení jednotlivých výsledků vedle sebe může leccos naznačit.

Pro dvory římských panovníků lze vyjít z výzkumu Petra Morawa, jehož prosopografie sice dosud nebyla zveřejněna, nicméně alespoň dílčí výsledky jsou v četných studiích k dispozici. Jako první se nabízí srovnání s dvorem Václava otce. Moraw pro Karlův dvůr doložil celkem 182 radů, z nichž 88 označil jako rady světské, přičemž vyloučil osoby měšťanského původu. Ačkoli neuvádí již další čísla, podíl vyšší šlechty, a to zejména nobility české, je podle něj velmi malý.³⁶ Dá se tedy předpokládat, že pokud je v období Václavovy vlády vyšší šlechta ve výkonných strukturách dvora zastoupena vůči svým méně urozeným druhům zhruba v poměru 2:1, na dvoře Karla IV. byl podíl nižší nobility mnohem výraznější. Podobný obrázek se nabízí u dvora Václava protikrále Ruprechta Falckého. Zde je srovnávání poněkud ošidnější, neboť do hry vstupuje rozdílná sociální základna jeho dědičných zemí a další proměnné, nicméně pro ilustraci je srovnání poměrů na jeho dvoře užitečné. Z 97 doložených radů patřilo 31 k duchovenstvu, ze zbylých 76 světských náležely přibližně dvě třetiny k šlechtě nižší a jedna třetina k šlechtě vyšší.³⁷ Je zajímavé se podívat i na dvůr jeho následovníka ve falcké kurfiřtské hodnosti. V radě Ludvíka III., vládnoucího v letech 1410–1436, je doloženo 36 příslušníků vyšší a 118 nižší šlechty.³⁸ Zde se zřetelně ukazuje, že přitažlivost dvora po ztrátě královské hodnosti poněkud poklesla, což se projevilo zvýšením podílu nižší šlechty.

Pro úplnost lze uvést složení rad Václavových vrstevníků. Bavorští vévodové z mnichovské větve (Jan II., Arnošt a Vilém III.), ze které pocházela Václavova druhá manželka Žofie, měli v laické složce rady (od roku 1392–1438) celkem 22 měšťanů, 9 příslušníků vyšší šlechty a 79 osob ze šlechty nižší.³⁹ V rakouských zemích,

³⁶ Petr MORAW, *Räte und Kanzlei*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, Ferdinand Seibt (Hg.), München 1978, s. 287–288.

³⁷ P. MORAW, *Beamtentum und Rat*, s. 87–109. Přitažlivost Ruprechtova dvora pro šlechtu sledoval Jochen SANDER, *Der Adel am Hof König Ruprechts (1400–1410)*, Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte 11, 1985, s. 97–120.

³⁸ Christoph von BRANDENSTEIN, *Urkundenwesen und Kanzlei, Rat und Regierungssystem des Pfälzer Kurfürsten Ludwig III. (1410–1436)*, Göttingen 1983, s. 213–343.

³⁹ Klaus von ANDRIAN-WERBURG, *Urkundenwesen, Kanzlei, Rat und Regierungssystem der Herzoge Johann II., Ernst und Wilhelm III. von Bayern–München (1392–1438)*, Kallmünz 1971, s. 116–151. Jen pro úplnost lze doplnit údaje vztahující se k následujícímu vévodovi Albrechtu III. V jeho radě působili čtyři měšťané, pět příslušníků vyšší šlechty a 57 zástupců šlechty nižší. Gerda Maria LUCHA, *Kanzleischriftgut, Kanzlei, Rat und Regierungssystem unter Herzog Albrecht III. von Bayern–München 1438–1460*, Frankfurt am Main u. a. 1993, s. 263–301.

které jsou sociální strukturou podobné českému prostředí, byla provedena analýza pro období 1365–1406 (Albrecht III. a Albrecht IV. z albertinské větve, Leopold III. a Vilém z leopoldinské větve Habsburků). Byť nejsou k dispozici číselné údaje, dle autora dochází ke zlomu kolem 1400, kdy nižší šlechta začíná v radě vytlačovat šlechtu vyšší.⁴⁰

Je samozřejmé, že kvantitativní analýzu by bylo vhodné doplnit i rozbořením kvalitativním, a že by tím v rozložení sil mezi jednotlivými sociálními složkami došlo k určitým korekcím. Výsledný obraz by se však asi dramaticky nezměnil, a proto lze tvrdit, že podíl nižší šlechty na dvoře Václava byl ve vztahu k ostatním dvorům, ať již římských králů či dalších panovníků, výrazně menší; naopak zastoupení nobility vyšší se jeví velmi výrazné. Je nutné se ale zastavit ještě u jednoho často zdůrazňovaného tvrzení. Nižší šlechta je v předhusitských Čechách vnímána jako politicky nevyzrálá, a tato nevyzrálost se projevuje právě tím, že se na královský dvůr dostávají její příslušníci jen sami za sebe a ve své funkci následně selhávají. Podobná představa vychází z chápání vývoje jako procesu upevňování určitého korporativního vědomí a sebevědomí jednotlivých sociálních složek, přičemž právě nižší šlechta má být ukázkovým příkladem (s přelomovou fází v husitském období). Toto vnímání, jež je možné s určitými výhradami aplikovat na její podíl v zemských úřadech, je automaticky přenášeno i na dvorské prostředí, které ovšem fungovalo jinak. A sociální složení dvora vůbec nekopírovalo podíl té které society v celozemském dění. Co se týče dvora římských králů, prošel několika výraznými změnami v sociálním složení, a to třeba i za vlády jediného panovníka. Pokles podílu urozených v radě Fridricha III. dosáhl v závěru jeho života takových rozměrů, že z 12 nejdůležitějších osob náležela pouze jedna ke šlechtě vyšší, tři k nižší a zbylých osm byli měšťané. Za vlády Maxmiliána se tento poměr opět zvrátil ve prospěch nobility.⁴¹ Pokud se zaměříme na české panovníky, tak již srovnání Karla s Václavem ukázalo, že vývoj šel jaksi obráceně, než by se dalo očekávat. V královské radě Jiřího z Poděbrad hrálo hlavní roli sedm osob, které byly relátory naprosté většiny panovnických listin: dva měšťané, čtyři nižší šlechtici a pouze jeden příslušník panského stavu.⁴² Za Vladislava se tento poměr rychle mění. Ze seznamu 30 nejdůležitějších královských radů a relátorů v období do 1490, jak jej sestavil Josef Macek, patří rovná třetina k nižší šlechtě, dvě třetiny k panstvu – a měšťané zde nejsou za-

⁴⁰ Christian LACKNER, *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzoge (1365–1406)*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 41, Wien–München 2002, s. 135.

⁴¹ Heinz NOFLATSCHER, *Räte und Herrscher. Politische Eliten an den Habsburgerhöfen der österreichischen Länder 1480–1530*, Mainz 1999, s. 166–192.

⁴² Hynek PREISLER, *Královská rada Jiřího z Poděbrad*, nepublikovaná diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2006, s. 47nn.

stoupení vůbec.⁴³ Nepochybně se do složení obou dvorů promítly i konfesijní motivy. Sázet tedy na jakýsi obecný vývojový trend v zastoupení jednotlivých sociálních složek není u dvora možné. Ostatně je symptomatické, že přes složení Jiříkovy královské rady dnes nikdo nehovoří o milcích, ačkoli panstvo na průnik stavovsky nekvalifikovaných osob do vládního aparátu upozorňovalo se stejnou, ne-li větší razancí než za Václava IV.

Závěr

Dvůr Václava IV. se podílem nižší šlechty nijak nevy-mykal soudobým panovníckým dvorům, právě naopak, její zastoupení zde bylo podprůměrné. Ani kompetentnost jejích příslušníků vcelku vzato nelze hodnotit apriori odmítavě, neboť dosavadní povšechné hodnocení se zrodilo zobecněním špatné pověsti několika jejích příslušníků a přenesením tohoto negativního obrazu na celou sociální vrstvu. Za výtkami směřovanými tímto směrem lze spíše než odraz reálné situace spatřovat politický program vlivné části panstva, která nebyla spokojena se svým mocenským postavením. Právě tato opozice ovšem ukazuje, v čem dvůr Václava IV. selhal – v jedné ze základních funkcí, jež má dvůr plnit, totiž v integraci mocenských elit.⁴⁴ I Karel se obklopil ve svém výkonném aparátu lidmi, kteří neměli dostatečnou stavovskou kvalifikaci, dokázal však českému panstvu nabídnout jiné uplatnění. Jeho příslušníci se pohybovali v rámci širšího dvora na významných akcích či festivitech, představitele zemských struktur Karel zahrnul do programu panovnícké reprezentace, jak o tom svědčí např. znaková galerie na hradě Lauf, aniž by jim přitom přepustil iniciativu ve vlastním výkonném aparátu. Nic z toho nedokázal Václav IV. nabídnout a ani se o to nesnažil. Je logické, že vztah mezi královskou mocí a vlivnou částí panstva, jenž se za Karla IV. pohyboval na hraně možného, později sklouzl do opozičního postoje. Skutečná role nižší šlechty na Václavově dvoře však nebyla totožná s tím, co o ní ve svém programu vyšší šlechta prohlašovala a co se později stalo obecným přesvědčením při hodnocení Václavovy vlády.*

⁴³ Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích I–II*, Praha 2001², s. 330–331, příloha 4.

⁴⁴ Werner PARAVICINI, *Die ritterlich-höfische Kultur im Mittelalter*, Enzyklopädie Deutscher Geschichte 32, München 1999², s. 66–67; Sven RABELER, *Vertrauen und Gunst. Klientelismus am spätmittelalterlichen Hof*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Residenzenforschung 17, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (Hg.), Ostfildern 2004, s. 60.

* Studie vznikla v rámci projektu Centra základního výzkumu „Křesťanství a česká společnost ve středověku“ (projekt MŠMT č. LC 521).

DER NIEDERE ADEL AM HOF WENZELS IV.

Bei der Beurteilung der herrschaftlichen und höfischen Strukturen des Königs Wenzel IV. wird mit Nachdruck eine höhere Beteiligung von niederen Adelligen betont, wobei diese als politisch unreif und mitverantwortlich für die Fehlschläge des Königs eingeschätzt werden. In der Fachliteratur taucht für diese Schicht die Bezeichnung „mílec“ (Günstling) auf, wobei hervorgehoben wird, dass sie ihre Stellung aufgrund der Nähe zum König und nicht aufgrund ihrer persönlichen Eigenschaften erhielten. Die vorgelegte Studie versucht, sich einerseits mit der Entstehung dieses historiographischen Bildes und andererseits mit der wirklichen Stellung des niederen Adels am Hof Wenzels IV. auseinanderzusetzen.

Der erste Teil ist dem Begriff „mílec“ gewidmet. Er wurde nicht in den zeitgenössischen schriftlichen Quellen verwendet, kommt erst in der modernen Historiographie vor. Die Anwendung dieses Terminus ist bis auf den Gründungsvater der tschechischen kritischen Historiographie František Palacký zurückzuführen, der die Günstlinge sogar als besonderen Sozialstand ausgeklammert hat. Obwohl meistens nur von ein paar Einzelpersonen gesprochen wird, wurde aus diesen negativ wahrgenommenen Gestalten eine Art Typus gebildet, mit dessen Hilfe die Tätigkeit des ganzen niederen Adels beschrieben wird. Diese Verallgemeinerung, die in der gegenwärtigen Historiographie fest verankert ist, leidet jedoch an Unzulänglichkeit und spiegelt die tatsächlichen Verhältnisse am Hof Wenzels kaum wider. Die moderne Historiographie übernimmt damit ein Deutungsschema, das schon während der Ära Wenzels entstanden ist, gebildet vor allem von den Vertretern des hohen von Macht beseitigten Adels und der dem König feindlich gesinnten kirchlichen Kreise. Ein näherer Blick auf die niederadeligen Personen des königlichen Hofes zeigt, dass der König imstande war, die Elite dieses Standes um seine Person zu versammeln.

Der zweite Teil ist dem Vergleich der sozialen Struktur des Hofes von Wenzel mit den Höfen anderer Herrscher gewidmet, und das sowohl römischer oder böhmischer, als auch anderer Territorialherren, deren Herrschaftsgebiete Ähnlichkeiten in der sozialen Struktur mit den böhmischen Ländern aufweisen. Dieser Vergleich hat gezeigt, dass die Annahme einer als abnormal bezeichneten Beteiligung des niederen Adels am Hof Wenzels zurückgewiesen werden soll. Die Beteiligung des höheren Adels war gegenüber dem niederen zweimal so hoch, was im Vergleich mit anderen Höfen als außergewöhnlich hohe Zahl zu bezeichnen ist.

Die Gründe für die Entstehung der Vorstellung der grundsätzlichen Bedeutung des niederen Adels am Hof Wenzels sind woanders als in der realen Beteiligung zu suchen. Auch im Umkreis anderer Herrscher, und das gilt ebenfalls für Karl IV., sind niedrigere Sozialschichten zu finden, diese Herrscher sind aber mit dem Integrationsproblem der Angehörigen der Landeselite in dem erweiterten Hof zurechtgekommen,

ohne jedoch dieser Schicht die Initiative im eigenen exekutiven Apparat zu überlassen. Dieser Aspekt wurde von Wenzel und seinem Hof missachtet und das Verhältnis zwischen der königlichen Macht und dem einflussreichen Teil des höheren Adels, das sich im ganzen Spätmittelalter hindurch an der Grenze des Möglichen bewegte, rutschte in die Opposition beider Mächte. Ziel der Kritik waren – in den Augen der höheren Adeligen ständisch und hiermit auch politisch nicht ausreichend qualifizierte – Angehörige des niederen Adels, die im Folgenden als Symbol der schlechten Regierung von Wenzel schlechthin galten. Dieses Stigma blieb auch in der modernen Historiographie bestehen.